

Antifašistički spomenici, spomen obilježja i komemoracije na području Vodnjanštine

Starčić, Nina

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:974771>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Nina Starčić

**Antifašistički spomenici, spomen obilježja i komemoracije na
području Vodnjanštine**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2023

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kulturalne studije

Nina Starčić
Matični broj: 0009089203

Antifašistički spomenici, spomen obilježja i komemoracije na području
Vodnjanštine
ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij Kulturologije

Mentor: dr. sc. Vjeran Pavlaković

Rijeka, 2023.

Izjava o autorstvu

Ovime potvrđujem da sam osobno napisala rad pod naslovom *Antifašistički spomenici, spomen obilježja i komemoracije na području Vodnjanštine* te da sam njegova autorica. Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedene u popisu literature.

Ime i prezime studentice: Nina Starčić

Datum:

Vlastoručni potpis: _____

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Vodnjan krajem 19. i početkom 20. st.....	2
3. Istra i Vodnjan pod talijanskom vladavinom do kapitulacije Italije.....	3
3.1. Jačanje fašizma i represije prema slavenskom stanovništvu te neistomišljenicima.....	3
3.2. Slom fašizma u Istri.....	5
4. Od kapitulacije Italije do kraja Drugog svjetskog rata	7
5. Kultura sjećanja	9
6. Mjesto sjećanja.....	13
7. Analiza spomenika.....	15
8. Komemoracije.....	24
9. Zaključak.....	27
Literatura:.....	28

SAŽETAK:

Tema ovog završnog rada je istraživanje antifašističkih spomenika, spomen obilježja i komemoracija na području Vodnjanštine. Tijekom Drugog svjetskog rata Istra, a samim time i Vodnjan bili su pod okupacijom Italije, a potom i Njemačke. Razumijevanje tih povijesnih okolnosti ključno je za dublje sagledavanje razloga za nastanak antifašističkih spomenika na ovom području. Nadalje, kroz analizu nekoliko antifašističkih spomenika i komemoracija specifičnih za vodnjansko područje, istražujem kako se i kultura sjećanja manifestira na tome području. Kroz rad se oslanjam na teoriju Aleide Assmann koja progovara o četiri formata sjećanja te na teoriju Jaya Wintera koji se bavio mjestom sjećanja. U ovom radu nastojim dublje razumjeti kulturu sjećanja u Vodnjanu, pružajući uvid u njenu izraženost kroz analizu antifašističkih spomenika i komemoracija na tom području.

Ključne riječi: antifašizam, komemoracije, kultura sjećanja, mjesto sjećanja, spomenici, spomen obilježja, Vodnjanština

1. Uvod

Tijekom Drugog svjetskog rata, Istra je bila pod okupacijom fašističke Italije i nacističke Njemačke. U tom kontekstu, istarski narod i njegovi borci pružali su snažan otpor protiv okupatora. Partizanski pokret i antifašistički otpor bili su iznimno snažni te je antifašizam u Istri bio i ostao važan element identiteta. Kroz rad dajem kratak pregled povijesnih događaja vezanih uz pojavu fašizma te odgovor na njih u obliku antifašizma. Pregled ovakvih povijesnih događaja važan je zbog razumijevanja uzroka nastajanja antifašističkih spomenika. Nakon pregleda povijesnih događaja analizirati ću nekoliko antifašističkih spomenika važnih za vodnjansko područje. No, osim analize samih spomenika, također se bavim komemoracijama koje se događaju na tim prostorima. U tom kontekstu, ključni pojmovi su kultura sjećanja i mjesto sjećanja kojima su se bavili Aleide Assmann i Jay Winter. U svojem eseju *Four Formats of Memory* Assmann opisuje četiri oblika sjećanja. Uz kulturu sjećanja važan je i pojam mjesta sjećanja kojeg je Jay Winter u svojem djelu *Sites of Memory* opisao kao fizičko mjesto gdje se odvijaju komemoracije. Njegova analiza doprinosi razumijevanju važnosti tih mjesta za zajednicu i kako ona konstruira kolektivno pamćenje. Kultura sjećanja ima veliku važnost za Istru i Vodnjan s obzirom na njihovu tešku prošlost koja uključuje talijansku okupaciju prije i tijekom Drugog svjetskog rata. Ova prošlost dodatno je zamršena zbog povijesnih odnosa između talijanskog i slavenskog stanovništva. Očuvanje kulture sjećanja igra ključnu ulogu u dubljem razumijevanju ovih odnosa, potiče na dijalog između različitih zajednica i pomaže prevladati prošle traume, čime se gradi temelj za bolji i mirniji suživot različitih zajednica.

2. Vodnjan krajem 19. i početkom 20. st.

Tijekom 18. i 19. stoljeća, Istra je bila svjedokom značajnih političkih promjena koje su oblikovale njezin društveni razvoj. Propast Venecije i potpadanje pod francusku, a zatim austrijsku vlast, otvorile su novu fazu u povijesti regije. U tom razdoblju, došlo je do konkurentskih odnosa između hrvatskog i talijanskog entiteta na što je utjecala udaljenost od političkog središta (Beč), geostrateški položaj i ograničene mogućnosti germanizacije. Ovo je doba u kojem su konkurencija i konflikti između istarskih Hrvata i Talijana postali sve izraženiji, posebno u kontekstu jezičke politike u školama. Iako je službeni jezik trebao biti njemački, talijanska ekonomska i intelektualna moć nametnula je talijanski jezik, dok se "ilirski" jezik uvodi tek 1847. Hrvati u Istri nalazili su se pod dvostrukim asimilacijskim pritiskom: germanskim koji je imao službeni, institucionalni karakter i talijanskim koji je djelovao na gospodarskoj i kulturnoj osnovi.¹

U drugoj polovici 19. st. u Vodnjanu često je pristizalo seosko stanovništvo što je utjecalo na širenje grada. Uz urbanizacijske i modernizacijske procese tada je došlo i do nacionalno-integracijskih procesa. Nakon ujedinjenja Italije i uvođenja političkih sloboda u Habsburškoj Monarhiji u Vodnjanu i Galižani osjećala se talijanska nacionalna pripadnost. Većina istarskih Talijana prihvatila je ideje *Risorgimenta* koje su na Apeninskom poluotoku dovele do nastanka Kraljevine Italije 1861. Iako su vodnjanski Talijani smatrali da bi se Istra trebala pripojiti novonastaloj Kraljevini Italiji, u okolici gradova živjelo je i mnogo hrvatskog stanovništva zbog kojeg to nije bilo moguće.² Kako je u tom periodu jačao Hrvatski narodni preporod kojeg su istarski Hrvati prihvatili, odnos između Hrvata i Talijana u Istri dodatno se zakomplicirao. Prepirke talijanskog i hrvatskog stanovništva, kao i hrvatskih i talijanskih novina, postale su uobičajene krajem 19. st. O tome kako je Vodnjan bio privržen Italiji krajem 19. st. govori i činjenica da je cijeli grad bio u žalosti nakon vijesti o smrti talijanskog kralja Umberta I.

¹Banovac, B. (2006). *Etičnost i regionalizam u Istri: povijesni rakurs i suvremen kontekst*, 269.

² Pekica M. (2017). *XIX. Stoljeće, Vodnjan – grad priča*, 106.

3. Istra i Vodnjan pod talijanskom vladavinom do kapitulacije Italije

Dana 28. lipnja 1914. na glavnom je vodnjanskom trgu zakazana javna “tombola“, koja je, nakon vijesti iz Sarajeva, ubrzo prekinuta.³ Nakon mjesec dana započeo je Prvi svjetski rat. Životne navike ljudi u početku se nisu mnogo promijenile. I dalje su se održavale uobičajene aktivnosti poput političkih te su se održavali koncerti filharmonije i podjela svjedodžbi završetkom školske godine. No, ubrzo je došlo do promjena. Ljudi su pohrlili u banku podignuti novce, porasla je cijena kruha, započela je mobilizacija i upućivanje poziva vojnim obveznicima, iako su ratne fronte tada još uvijek bile udaljene.

Nakon što su Italiji tajnim Londonskim ugovorom iz 1915. obećani teritorijalni dobici, ona napušta Trojni savez i prelazi na stranu Antante. Tako je tajnim Londonskim ugovorom (1915.) Istra od saveznika bila obećana Italiji, kao i niz austrijskih teritorija, te je talijanskom okupacijom poluotoka krajem rata i zatim dolaskom fašizma na vlast (1922.) uslijedila nova tragična epizoda za hrvatsko i slovensko stanovništvo.⁴ Završetkom Prvog svjetskog rata i raspadom Austro-Ugarske Monarhije došlo do promjena u političkom ustroju i teritorijalnim granicama što je rezultiralo pripajanjem Istre Italiji. Uspostavom nove talijanske vlasti. 12. studenog 1920. zaključen je Rappalski ugovor. Prema tom ugovoru, koji ima ukupno devet članaka, Italiji su pripali: Trst, Gradiška, Gorica, Idrija i Slovensko primorje, zatim od hrvatskih zemalja cijela Istra (osim Kastva i Krka) te otoci Cres i Lošinj s obližnjim manjim otočićima, a u Dalmaciji Zadar s užom okolicom i otoci Lastovo i Palagruža s nekim manjim otočićima i kamenim grebenima.⁵ Kraljevina SHS obvezala se priznati talijanskoj manjini ustupke koje su Talijani imali još za vrijeme Austro-Ugarske, dok Italija nije učinila isto za Hrvatsko i Slovensko stanovništvo što će se kobno odraziti za hrvatsko i slovensko stanovništvo pod fašističkom vlasti.

3.1. Jačanje fašizma i represije prema slavenskom stanovništvu te neistomišljenicima

Rapalskim ugovorom Italija je dobila Istru čije je stanovništvo, pogotovo u ruralnim dijelovima većinski bilo Slavensko. Talijani su pogotovo dolaskom fašizma to htjeli promijeniti. Shvativši da Istra može postati u potpunosti talijanskom provincijom tek denacionalizacijom i

³ Banco M. (2017). *Vodnjanština od 1900. do 1945., Vodnjan – grad priča*, 114.

⁴ Lazović, G. (2019). *Povijesna tragika Istre i međunarodna politika*, 184.

⁵ Diklić, M. (2011). *Zadar i Rapalski ugovor*, 232.

talijanizacijom njenog hrvatskog i slovenskog dijela stanovništva, talijanske vlasti su od samog početka, u prvo vrijeme neorganizirano, a nakon dolaska fašizma na vlast sustavno i kroz razne oblike, provodile nasilnu asimilacijsku politiku.⁶ Asimilacija se provodila kroz uništenje hrvatskih i slovenskih društveno političkih ustanova te kroz propagandne aktivnosti talijanskih nacionalističkih i profašističkih organizacija. Nova uprava provodila je talijanizaciju prezimena i toponima, otvarala talijanske osnovne škole i utjecala na iseljavanje slavenskog stanovništva. Ukidanjem hrvatskih škola te hrvatskog i slovenskog jezika, nastava na materinjem jeziku nije iščeznula, učenje jezika preuzeli su hrvatski i slovenski svećenici. Jedinstven primjer škole bila je škola u Peroju gdje je župnik Petar Maričević od 1925. do 1941 perojsku djecu tijekom vjeronauka podučavao ćirilici i materinjem jeziku. Dio slavenskog stanovništva se iselio, a dio je ostao izložen nasilnom talijaniziranju i teroru.

Instrumenti odrođivanja bile su razne organizacije kao što su *Lega Nazionale*, *Dante Alighieri* koje su djelovale i prije rata, dok su neke nastale nakon rata poput *Opera Nazionale di Assistenza all'Redenta*. U Vodnjanu kao i u ostalim gradovima osnivale su se fašističke stranke kojima su ljudi pristupali zbog raznih razloga bilo zbog pukog preživljavanja ili jer su bili pristaše takvog režima. Na području Vodnjana došlo je do priključivanja raznim političkim strankama i organizacijama kao što su *Fascio Democratico Unitario* (Vodnjanski demokratski unitaristički savez), *Lega Nazionale* (Nacionalni savez), *Fascio di combattimento* (Borbeni savez) te *Fascio di femminile* (Ženski savez). Za to vrijeme jačaju i socijalisti Vodnjana i okolice. Htjeli su više prostora u političkoj sferi te se nisu mogli poistovjetiti sa starom vladajućom klasom koja je prihvaćala novi režim. Milan Radošević u svojoj knjizi *Geneza antifašizma u Istri* objašnjava kako se fašističko nasilje u Istri prvi put manifestiralo u Vodnjanu 16. siječnja 1920. Sukob je nastao između talijanske policije, vojske, fašista i socijalista o čemu će detaljnije biti riječi dalje kroz rad prilikom analize spomenika i komemoracija.

Početakom 1921. g. političku borbu zamjenjuje teror i nasilje fašističkih skvadri. Naravno, da su se u tom naletu nasilja fašističkih skvadri prvi na meti našli gradovi južne Istre u kojima je fašistički pokret bio najrazvijeniji, Pula i Vodnjan⁷. Komunistička partija, koja je djelovala u Vodnjanu od 1921., surađivala je s antifašistima i protivnicima režima iz Roverije, Peroja, Galižane te ljudima iz Proštine koji u tom periodu podižu ustanak. Proštinska buna i Labinska republika

⁶ Dukovski, D. (1998). *Fašizam u Istri 1918. – 1943*, 243.

⁷ Ibid, 266.

dogodile su se u približno isto vrijeme, u prvoj polovici 1921. g. Proštinska buna i Labinska republika imale su različiti socijalni i politički predznak, ali zajednička im je bila namjera pružanja otpora fašističkom nasilju i teroru. One su bile među prvim organiziranim otporima fašizmu ne samo u ovim krajevima, već i u Europi. Proštinska buna i Labinska republika utjecale su na napredak antifašističkog pokreta i misli u tom području. One će također postati ključni simboli u antifašističkom imaginarniju koji će i kasnije utjecati na otpor fašizmu.

Razvoj fašizma unutar Istre tekao je postepeno kako se razvijao i u Italiji. Najznačajniji nositelji represivne djelatnosti u Istri, a s dolaskom fašizma na vlast i okosnica izvršnog organa budućeg sustava represije bile su "Crne košulje" (camicie nere), poluvojne fašističke grupacije skvadrista organiziranih, po uzoru na rimsku, antičku vojnu tradiciju.⁸ Pošto je svećenstvo igralo ulogu narodnog jezika, 1927. izdaje se propis o poučavanju vjeronauka na talijanskome. U slučaju nepoštivanja tih odredba "Crno košuljaši" bi izvršavali teror nad svećenstvom. Zabranio se i hrvatski i slovenski tisak koji bi mogao ukazivati na pluralizam naroda koji žive na području Istre. Ukinuta su i sva hrvatska i slovenska udruženja kako bi se uništila sva mjesta gdje se mogao njegovati narodni jezik i očuvati običaji, što bi pridonijelo potpunoj asimilaciji. Vrhunac fašističke represije bilo je mijenjanje slavenskih imena i prezimena u talijanski oblik. Ljudi nisu imali pravo na žalbu, a kazna za nepoštovanje novog prezimena bile je između 500 i 5000 lira.

3.2. Od Drugog svjetskog rata do sloma fašizma

Ulaskom Italije u rat u lipnju 1940. na strani Osovine mediji su nastojali utjecati na pozitivnu sliku toga događaja kao i na oduševljenje javnosti zbog vjerovanja u uskoro okončanje rata i pobjedu. Čak su prikazivali događaje iz Francuske i Grčke kao uspješnim ratnim djelovanjem talijanske vojske, iako su Nijemci spašavali Talijane u Grčkoj, a talijansko objavljivanje rata Francuskoj odigralo se kada je već sve bilo gotovo. Talijanski mediji i režimski intelektualci igrali su važnu ulogu prilikom izvještavanja o stanju nacije, mudrosti Vođe te prihvaćanju fašizma od strane ostalih europskih država što je utjecalo na to da prosječan Talijan nije ni bio svjestan u kakvom se stanju država nalazi.

Istra nije bila direktno uključena u ratna zbivanja, no utjecaj rata se osjećao u gospodarstvu i čestim zračnim uzbunama i iščekivanju napada. O samoj situaciji u kojoj se našao fašizam u Istri rječito govori nova lozinka poslana od samog Vođe Mussolinija istarskim fašistima i koja glasi

⁸ Ibid, 241.

“izdržati“ (*durare*).⁹ Pred javnosti su se uglavnom izlagali pozitivni pomaci poput otvorenih novih mjesta u rudarskoj industriji zbog povećane potrebe energenata i ostalih proizvoda namijenih vojski.

Tijekom 1942. Italija proživljava teške ratne trenutke što je utjecalo na Mussolinijevo razmišljanje o separatnom miru te se sve više govorilo kako Italija želi mir bez revanšizma i kako želi da kolonije dobiju neovisnost. Međutim, među fašističkim vodstvom Mussolinija se počelo kritizirati za neuspjehe ili za duševnu rastrojenost. Nakon iskrcavanja anglo-američkih snaga na Siciliju, ukupno teško vojno, gospodarsko i političko stanje prisililo je talijanskog kralja, dio visokih vojnih časnika i fašističkih dužnosnika da tijekom 25. i 26. srpnja 1943. svrgnu s vlasti talijanskog diktatora, Ducea, Benita Mussolinija.¹⁰ Nakon što je Italija kapitulirala stvorena je Socijalna republika (*Repubblica sociale* ili *Repubblica si Salo*) na dijelu talijanskog teritorija kojeg su zauzele njemačke jedinice. Iako, je Socijalna republika bila formalno saveznik Trećeg Reicha i Mussolini njezin predvoditelj, Nijemci su bili ti koji su njome upravljali preuzevši nadzor nad razvojem i djelovanjem vojnih snaga ove republike.

⁹ Ibid, 234.

¹⁰ Barić, N. (2001). Oružane snage talijanske Socijalne Republike (rujan 1943.-travanj 1945.), 147.

4. Od kapitulacije Italije do kraja Drugog svjetskog rata

Nakon Prvog svjetskog rata Istra je, za razliku od ostalih dijelova Hrvatske, bila pripojena Kraljevini Italiji Rapalskim ugovorom iz 1920. U njenu sastavu ostala je do rujna 1943. kada je, nakon kapitulacije Italije odlukom Okružnog NOO-a za Istru u Pazinu (13. rujna 1943) o otcjepljenju od Italije i sjedinjenje s Hrvatskom u Jugoslaviji, de facto postala sastavni dio Hrvatske, odnosno Jugoslavije.¹¹ Tu odluku 20. rujna potvrđuje Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, a 29. studenog 1943. i Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije kao najviše zakonodavno tijelo u Jugoslaviji što je utjecalo na nastanak nove etape u razvoju Istre. Osim što se borila protiv njemačke okupacije nakon kapitulacije Italije, borila se i za priznanje Pazinskih odluka o sjedinjenju. No, ta borba za priznanjem biti će nastavljena i nakon 1945., a mirovnim ugovorom u Parizu 1947. Istra ulazi u sastav Jugoslavije.

Razdoblje u kojem se našla Istra između 1943. do 1945. obilježeno je borbom za oslobođenje od njemačke okupacije te istodobnim jačanjem mreže Narodnooslobodilačkih odbora, Saveza komunističke omladine Jugoslavije, Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske, Antifašističkog fronta žena, Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta Jugoslavije. Sve je više jačao antifašistički otpor te su se nastojali izbrisati tragovi fašizma i uspostaviti novi politički poredak. U gradovima su djelovale antifašističke skupine koje su izvršavale atentate na Nijemce, a u šumama su djelovale partizanske jedinice. Organizirali su se i masovni štrajkovi u tvornicama što je za Nijemce bio udarac pošto su u velikoj mjeri preuzeli i kontrolu nad talijanskom industrijom. U većini istarskih gradića stvaraju se Narodnooslobodilački odbori. Vodnjanski Odbor osnovan je 15. listopada 1943. te se brinuo za skupljanje, hrane, odjeće i medicinskih pomagala za partizane. Također, imao je u cilju provoditi propagandne aktivnosti i organizirati život nakon oslobođenja teritorija. Okolna mjesta Vodnjana poput Juršića, Divšića, Gajane, Svete Cecilije te perojsko polje (Punter i Sveta Foška) zbog svojih povoljnih uvjeta bili su mjesto osnivanja skloništa i partizanskih baza. Narodnooslobodilački pokret od 1944. ojačava pod hrvatskim političkim i vojnim vodstvom. No, njemačke vojno – političke akcije postale su sve masovnije i češće. Vršili su represiju nad svakim otporom uništavanjem sela, ubijanjem civila i njihovim deportiranjem u koncentracijske logore. Jedan od tragičnih događaja je spaljivanje sela u Maloj Gajani gdje je s noći 26. na 27. siječnja 1944. izvršeno ubojstvo petnaestak osoba,

¹¹ Vlahov, D., Jelinčić, J., & Brajković, A. (1986). *Izvori za povijest radničkog, socijalističkog i komunističkog pokreta u Istri u Historijskom arhivu u Pazinu*, 225.

deportacija nekolicina mještana u logore Dachau i Auschwitz te su potom zapalili selo. Posljednji sukob partizana i njemačkih jedinica u Vodnjanu bio je između 30. travnja i 1. svibnja 1945. Vodnjan je u NOP-u dao dvjesto pet boraca, sedamdeset i pet je osoba poginulo, četrdeset ih je prognano: ipak, dvadeset posto vodnjanskog stanovništva (na četiri tisuće i petsto žitelja) u nekom je obliku sudjelovalo u NOP-u.¹² Početkom svibnja 1945. njemačka je kapitulirala što je označilo završetak borbi u Europi. Istra je doživjela oslobođenje od njemačke okupacije i fašističkog terora. Borba antifašista za slobodu i djelovanje partizanskih jedinica u šumama dali su svoje plodove. Konačna kapitulacija Njemačke označila je pobjedu antifašističkog otpora.

¹² Banco M. (2017). *Vodnjanština od 1900. do 1945., Vodnjan – grad priča*, 122.

5. Kultura sjećanja

Političke situacije i interpretacija prošlosti međusobno su povezane. Tom vezom bavi se politologijska disciplina politika povijesti, tj. politika pamćenja, a u širem značenju kultura sjećanja koja se kao disciplina pojavljuje krajem 20. stoljeća.¹³ Kroz kulturu sjećanja ispituje se značaj sjećanja za stvaranje identiteta i odnosa prema povijesti u nekom društvu. Postoje različiti aspekti kulture sjećanja. Kroz rad najviše se osvrćem na esej *Four Formats of Memory*, teoretičarke književnosti i kulturalne antropologinje Aleide Assmann, koja progovara o četiri oblika sjećanja. Kultura sjećanja važna je kada progovaramo i o mjestu sjećanja. Mjestom sjećanja bavili su se razni autori, no prvenstveno se osvrćem na djelo Jaya Wintera koji je opisao mjesta sjećanja kao fizičko mjesto na kojemu se održavaju komemoracije, no o mjestima sjećanja biti će detaljnije riječi u idućem poglavlju.

Aleida Assmann u svoje djelu *Four Formats of Memory* ističe kako termin kolektivno sjećanje, kojeg je uveo francuski filozof i sociolog Maurice Halbwachs može dovesti do nesporazuma. Kolektivno sjećanje odnosi se na zajednička sjećanja prošlosti te su konstruirana kako bi služila sadašnjim potrebama. Maurice Halbwachs (1925./1992.) skovao je taj izraz kako bi naglasio društvene okvire u kojima se nalazi sjećanje i središnje mjesto stalnih rekonstrukcija prošlosti. Kolektivno pamćenje proizlazi iz društvenog konteksta grupe i daje informacije o tome kako konstruirati zajednički identitet.¹⁴ Umjesto termina kolektivnog pamćenja Assmann predlaže njegovu zamjenu s terminima društveno sjećanje, političko sjećanje i kulturno sjećanje. Navedena tri formata sjećanja uz individualno sjećanje čine četiri formata sjećanja Assmannova rada.

Assmann objašnjava kako su individualna sjećanja uvijek su u interakciji s društvenim sjećanjem. Društvena sjećanja, osim što dijelimo s nama bliskim osobama kao što su obitelj, prijatelji i susjedi, dijelimo i s dobnom skupinom kojoj pripadamo. Pa tako generacije koje su svjedočile istim povijesnim događajima dijele zajednički okvir uvjerenja, vrijednosti, navika i stavova. Assmann ističe kako u razdoblju od tridesetak godina kada nova generacija stupa na vlast profil sjećanja jednog društva doživljava značajan pomak te je ta smjena generacija najvažnija za obnovu i rekonstrukciju društvenog sjećanja. Jedan od primjera je represivna šutnja u Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata koja je trajala za vrijeme pedesetih godina prošlog stoljeća, što se promijenilo tijekom šezdesetih godina prošlog stoljeća, kada se afirmirala nova poslijeratna generacija. Nakon

¹³ Despot, I. (2017). *Kultura sjećanja na primjeru opsade Sigeta i seljačke bune*, 63.

¹⁴ Tenenboim-Weinblatt, K., & Baden, C. (2016). *Collective memory*, 1-6.

nekog traumatičnog događaja, tek nakon petnaest ili više godina javlja se interes za javne spomenike, filmove, komemoracije itd.

Ono što čini razliku između individualnog i društvenog sjećanja te političkog i kulturnog sjećanja je njihov vremenski raspon. Dok individualno i društveno sjećanje prijanja uz čovjeka i međusobnu interakciju ljudi, političko i kulturno sjećanje temelji se na simbolima i materijalnim prikazima. Pomoću simbola, materijalnih prikaza, obrazovanja i organiziranog sudjelovanja sjećanje se može prenositi i na generacije koje nemaju iskustvenu vezu s povijesnim događajem. Prelazak s kratkotrajnog pamćenja u dugoročno događa se kada se implicitno, nejasno sjećanje *from bottom-up* transformira u institucionalno sjećanje koje će potom djelovati *from top-down*. Sjećanje koje je nastalo *from bottom-up*, znači individualno i društveno sjećanje, proučavaju psiholozi koje zanima kako pojedinci percipiraju i pamte povijesne događaje za vrijeme svojega života. Dok političko sjećanje koje nastaje *from top-down* proučavaju politolozi koji raspravljaju o ulozi sjećanja kod formiranja ideologije, kolektivnog identiteta i političkog djelovanja. Institucije i veće društvene grupe, kao što su nacije, države, crkva ili poduzeća 'nemaju' sjećanje, one ga 'stvaraju' uz pomoć spomen obilježja kao što su simboli, tekstovi, slike, obredi, ceremonije, mjesta i spomenici.¹⁵ Na taj način institucije i društvene grupe konstruiraju identitet. Prema Assmannu tri su aspekta konstrukcije političkog sjećanja. Prvo, političko sjećanje nije povezano s drugim sjećanjima te teži homogenosti i zatvorenosti u sebe. Drugo, političko sjećanje nije raznoliko, već je utkano u emocionalni nabijeni narativ koji prenosi jasnu poruku. I treće, nije nešto prolazno već je čvrsto vezan u materijalnim i vizualnim znakovima. Sve to utječe da političko sjećanje bude stabilno te da se prenosi s generacije na generaciju. Kriterij za određivanje političkog sjećanja vezana su uz reference na prošlost koje predstavljaju pozitivnu sliku nacija i koje podržavaju specifične buduće ciljeve nacija.

Četvrti tip sjećanja prema Assmann je kulturno sjećanje. Kulturnim sjećanjem bave se humanističke znanosti, kojima je taj pojam otvorio nova mjesta i perspektive istraživanja. Prelazak s individualnog na društveno i s političkog na kulturno pamćenje znači prijeći na sve veći opseg sjećanja, šireći se u prostoru, vremenu i složenosti.¹⁶ Kulturni artefakti i uređaji za pohranu informacija poput: pisma, fotografije, novina, knjiga, CD-a, također su dio i individualnog i društvenog sjećanja. Takvi razni mediji pamćenja i tehnika pohranjivanja informacija ključni su

¹⁵ Assman, A. (2004). *Four Formats of Memory*, 25.

¹⁶ Ibid, 31.

za konstrukciju kulturnog identiteta. No, oni ne stvaraju dugoročno, međugeneracijsko pamćenje. Ako se takvi artefakti sačuvaju često ulaze u kulturni arhiv i postaju povijesni dokumenti.

Na primjeru Jugoslavije možemo vidjeti kako se odvijao prelazak iz društvenog u političko sjećanje te kako se odvijao taj prelazak i nakon raspada komunizma. Assmann tvrdi da se transformacija iz društveno u političko sjećanje događa kada društveno sjećanje postane instrumentalizirano i mobilizirano u političke svrhe. Ova transformacija uključuje selektivnu konstrukciju i reinterpretaciju povijesnih događaja i narativa kako bi služili interesima onih na vlasti. Političko sjećanje često naglašava specifične aspekte prošlosti dok druge zanemaruje ili briše kako bi legitimiziralo određene ideologije ili politike.

Nakon Drugog svjetskog rata, Jugoslavija je prošla kroz transformativno razdoblje izgradnje nacije pod vodstvom Josipa Broza Tita. Krenula je u izgradnju zajedničkih povijesnih narativa kako bi potaknula osjećaj jedinstva među svojim etnički raznolikim stanovništvom. Društveno sjećanje, koje obuhvaća sjećanja i iskustva pojedinaca unutar društva, odigralo je ključnu ulogu u oblikovanju ovih narativa. Režim je prepoznao važnost kolektivnog sjećanja, koje se odnosi na sjećanje koje je skupina izgradila i dijeli, u učvršćivanju zajedničkog jugoslavenskog identiteta. Naglašavana je herojska borbu partizana protiv fašizma tijekom Drugog svjetskog rata te multietnička priroda otpora i pobjeda socijalizma nad fašizmom. Putem obrazovanja, medija i javnih komemoracija, vlada je nastojala utjecati na kolektivno pamćenje, koje je zauzvrat oblikovalo političko pamćenje nacije. S druge strane, izgradnja i očuvanje jugoslavenskog identiteta u značajnoj se mjeri zasnivalo upravo na opsesivnom čuvanju i prenošenju sjećanja koje je proizlazilo iz isprva spontanih a potom sve pragmatičnijih potreba da se sustavnim njegovanjem revolucionarnih tradicija formira kolektivna svijest o samostalno izborenoj slobodi i teritorijalnom integritetu, te – ne manje važnim – ideološkim implikacijama organizacije i masovnog učešća u borbi protiv fašizma tijekom Drugog svjetskog rata.¹⁷ Često je bio slučaj mitologizacije i hiperprodukcije mjesta sjećanja povezanih uz sve važne događaje za novu državu – Narodnooslobodilačka borba, socijalistička revolucija, radnički pokret, socijalistički otpor itd. U Titovom govoru iz Ljubljane 25. svibnja 1945. on iznosi kako je u predratnoj Jugoslaviji 1.700.000 ljudi izgubilo život te se na Međunarodnoj reparacijskoj komisiji u Parizu prijavljeno 1.706.000 izgubljenih života i velike ratne štete za koje se od Njemačke tražila ratna šteta od 35,8 milijardi dolara, a od Italije 9,85 milijardi dolara. Međutim, kad se od Njemačke tražilo 1964.

¹⁷ Horvatinčić, S. (2015). *Spomenik, teritorij i medijacija ratnog sjećanja u socijalističkoj Jugoslaviji*, 36.

plaćanje štete, ona je zatražila popis žrtava, koji je i izvršen i ustanovljeno je svega 597 tisuća poginulih boraca i žrtava (bez gubitaka domaćih kolaboracionista), ali je taj podatak ostao tajnom za stanovništvo Jugoslavije sve do kraja 1989.¹⁸ Iako je pristup oblikovanju društvenog sjećanja unutar jugoslavenskog modela bio jasno prožet ideologijom, što se manifestiralo kroz primjere selektivnog evidentiranja povijesnih događaja i namjerno usmjeravanje pozornosti prema određenim političkim trenucima unutar povijesti, kao takav nije se mnogo razlikovao od politike sjećanja ostalih europskih država.

No, raspadom Jugoslavije i ratom koji je uslijedio 1990-ih došlo je do promjene u krajoliku sjećanja. Slom komunizma u Hrvatskoj i ostalim pripadnicama Jugoslavije dovelo je do značajnih promjena u kolektivnom sjećanju zemlje i do pojave novog političkog sjećanja. Nacionalizam je dobio na značaju, a fokus se pomaknuo sa sjećanja na partizanske borbe te bratstva i jedinstva na etničke i nacionalne narative. Jugoslavensko kulturno naslijeđe pritom je bilo marginalizirano, a većina znanstvenih istraživanja bila je usmjerena povijesnoumjetničkim i kulturološkim temama od nacionalnog značenja.¹⁹ Različite političke frakcije nastojale su instrumentalizirati sjećanje za vlastite svrhe, često naglašavajući vlastite povijesne narative i umanjujući alternativne perspektive. Transformacija društvenog u političko sjećanje u postkomunističkoj je Hrvatskoj bila usko povezana s izgradnjom novog nacionalnog identiteta. Sjećanje je imalo presudnu ulogu u oblikovanju i reafirmaciji identiteta hrvatske nacije, posebice u odnosu na naslijeđe komunizma i borbu za neovisnost. Samo je u Hrvatskoj od 6000 antifašističkih spomenika, spomen obilježja i ploča njih oko 3000 uništeno, oštećeno, uklonjeno ili izmijenjeno.²⁰ Takve radnje utjecale su na javno mnijenje, kolektivni identitet te nacionalnu svijest postkomunističkih država.

¹⁸ Žerjavić, V. (1997). *Koliko je osoba iselilo iz područja pripojenih Hrvatskoj i Sloveniji nakon kapitulacije Italije i Drugog svjetskog rata*, 148.

¹⁹ Horvatinčić, S. (2013). *Prijedlog modela problemske analize spomeničke plastike iz razdoblja socijalizma*, 218.

²⁰ Jauković, M. (2014). *To Share or to Keep: The Afterlife of Yugoslavia's Heritage and the Contemporary Heritage Management Practices* u Pavlaković, V. (2020). *Memory politics in the Former Yugoslavia*, 13.

6. Mjesto sjećanja

Nakon osvrtnja na Assmannova četiri formata sjećanja te njihovog značaja u razumijevanju dinamike kolektivnog i političkog pamćenja na primjerima razvoja nacije, jasno je da se očuvanje sjećanja oslanja i na fizičke iskaze sjećanja. Ovdje dolazimo do pojma mjesta sjećanja kojim su se bavili mnogi autori. Pierre Nora bavio se mjestom sjećanja u svojem djelu *Les lieux de mémoire*, koje se sastoji od sedam knjiga objavljenih u razdoblju 1984. do 1992. Prema Norinim riječima, mjesto sjećanja je bilo koji značajan entitet, bilo materijalni ili nematerijalni po naravi, koji je ljudskom voljom ili vremenom postao simbolički element spomenbaštine bilo koje zajednice.²¹ Pa tako mjesto sjećanja može se odnositi na bilo koje mjesto, predmet ili pojam koji se nalazi u kolektivnom pamćenju. Jay Winter u svojem eseju *Sites of Memory* ističe kako je Nora proširio značenje mjesta sjećanja na različite tekstove, uključivši legende, priče i koncepte te u svojem eseju Winter pojam definira mnogo uže opisivši ga kao mjesto na kojima se događaju komemorativne radnje.

U 20. stoljeću većina takvih mjesta obilježena su gubitkom života u ratu. Priroda ratovanja i utjecaj rata na društva doveli su do demokratizacije žalovanja. Za razliku od prijašnjih ratova, gdje su vojsku prvenstveno činili plaćenici, dobrovoljci i profesionalci, nakon 1914. u ratu je bio prisiljen sudjelovati i širi sloj stanovništva. Ta je transformacija povećala društvenu učestalost ratnih gubitaka. U Britaniji, Francuskoj i Njemačkoj gotovo je svako kućanstvo izgubilo nekoga - oca, sina, brata, rođaka, prijatelja.²² S obzirom na prirodu ratovanja mnogi ubijeni nisu imali grob. Od poginulih osoba ostajala su samo imena, koja su bila uklesana u kamen ili ploče, te su kao takvi bili žarišta javnog obilježavanja.

Dakle, prema Winteru mjesta sjećanja su mjesta gdje su grupe ljudi uključene u javne aktivnosti kroz koje izražavaju zajedničko znanje o prošlosti. Ti su prostori ključni za očuvanje spomenika jer pružaju opipljivu vezu s poviješću. Tijekom svoje početne kreativne faze, mjesta sjećanja pažljivo se konstruiraju i prilagođavaju komemorativnim namjerama. One služe kao veze za zajedničko sjećanje, njegujući osjećaj zajedničkog identiteta i povijesnog kontinuiteta.

Mjesta sjećanja, kako teoretizira Winter, utjelovljuju i materijaliziraju moralne poruke koje se prenose kroz kolektivno sjećanje. Komemoracija na takvim prostorima postaju snažan čin koji dijeli i spaja zajednice. Fizičnost ovih mjesta omogućuje opipljiv izraz prošlosti, osiguravajući da

²¹ Dobrovšak, L. (2022). *Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću*, 87.

²² Winter, J. (2010). *Sites of memory*, 320.

se sjećanje ne izgubi u vremenu. Ta mjesta postaju spremišta povijesti, pružajući opipljivu vezu s događajima i ljudima koji su ih doživjeli. Također, imaju značaj ne samo za one koji su izravno doživjeli traumatične događaje, već i za buduće generacije. Kako vrijeme prolazi, a očevici povijesnih događaja nestaju, spomen područja služe kao opipljivi podsjetnici, oblikujući narativ prošlosti. Riječ "sjećanje" poprima metaforički značaj, obuhvaćajući čin oblikovanja i prenošenja povijesnog znanja sljedećim generacijama. Takva mjesta služe i kao mjesta razmišljanja i obrazovanja, osiguravajući da se lekcije iz prošlosti ne zaborave.

Mjesta sjećanja imaju veliku važnost u našem razumijevanju povijesti. Ona pružaju opipljive prostore u kojima se zajednice uključuju u javne aktivnosti kako bi izrazile svoje zajedničko znanje o prošlosti. Ova mjesta materijaliziraju moralne poruke i osiguravaju očuvanje sjećanja na značajne događaje za buduće generacije. Kao što svjedoči demokratizacija žalosti tijekom 20. stoljeća, mjesta sjećanja služe kao snažni podsjetnici na žrtve podnesene u vrijeme rata. Istražujući i proučavajući ova mjesta, stječemo uvid u složenost kolektivnog sjećanja i važnosti očuvanja povijesnog sjećanja za bolju budućnost.

7. Analiza spomenika

Podizanje spomenika stradalima u Drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji bilo je rezultat kolektivne potrebe za obilježavanjem i komemoriranjem tih strašnih događaja, kao i politike sjećanja koja je uspostavljena u novoj državi. U ovom poglavlju analizirat ću nekoliko antifašističkih spomenika s područja Vodnjana i okolice. Treba napomenuti kako je većina tih spomenika dvojezična – napisani su na hrvatskome i talijanskome jeziku. Prisutnost dvojezičnih natpisa na spomenicima u Vodnjanu odražava povijesnu i kulturnu dinamiku regije. Upotreba hrvatskog i talijanskog jezika može se pripisati povijesnom kontekstu Vodnjana i njegovom položaju unutar istarskog poluotoka. Kao što smo mogli vidjeti u prvom dijelu rada, povijesno gledano, Istra je bila regija raznolikog nacionalnog i jezičnog sastava. Prije Drugog svjetskog rata Istra je bila pod talijanskom vlašću, a talijanski je bio dominantan jezik kojim se govorilo. No, kada je Istra došla pod jugoslavensku vlast hrvatski jezik postaje važan. Dvojezični natpisi na spomenicima u Vodnjanu mogu se promatrati kao odraz višejezične baštine i povijesti kraja.

Većina spomenika i spomen obilježja opisanih u ovom poglavlju podignuti su za vrijeme Jugoslavije. Kultura sjećanja u Jugoslaviji bila je usko povezana s Narodnooslobodilačkom borbom, pale borbe, žrtvama fašističkog terora i spomenima na razne ustanke. Procjenjuje se da je između 1945. i 1990. u Hrvatskoj podignuto oko 6000 spomenika, bista, skulptura i spomen-ploča posvećenih događajima i osobama vezanim za Narodnooslobodilački pokret Hrvatske.²³ Ova spomenička obilježja često su sadržavala popise imena stradalih boraca i žrtava fašističkog terora, a česti motiv na spomenicima bila je crvena zvijezda. Spomenike su podizali mještani, Udruženje ili savez boraca, kotarski odbor saveza boraca povodom raznih godišnjica (npr. 20. godišnjica ustanka naroda Jugoslavije i dr...) ili kao zahvala na dane živote za slobodu.²⁴ Podizanje ovakvih spomenika imalo je višestruki značaj. S jedne strane, služili su kao mjesta komemoracije i odavanja počasti stradalima, što je bilo važno za kolektivno sjećanje i afirmaciju revolucionarne prošlosti. S druge strane, spomenici su imali i političku dimenziju, jer su služili za uspostavu novog političkog sjećanja i kao simboli nove socijalističke države i njezine političke ideologije.

U radu sam izdvojila neke od antifašističkih spomenika i spomen obilježja s područja Vodnjana, a prvi koji opisujem je spomen obilježje u Ulici 16. januar. Važnost ovog spomenika je

²³ Delač, D., & Šimunković, M. (2013). *Sjećanje je borba: spomen obilježja Narodnooslobodilačke borbe i revolucionarnog pokreta na području grada Zagreba*, 10-11.

²⁴ Dobrovšak, L. (2022). *Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću*, 95.

upravo u tome što obilježava prve istarske žrtve fašističkog terora koje su bile i među prvim žrtvama u Europi.

Slika 1 – Spomen obilježje na prve žrtve fašizma, Vodnjan, podignuto 1950.

Antifašističko spomen obilježje, koje se nalazi u vodnjanskoj Ulici 16. januar, obilježava događaj koji se zbilo 16. siječnja 1920. u Vodnjanu. Taj događaj je prvi dokumentirani oružani sukob između istarskih radnika i socijalista s karabinjerima. Imena žrtava toga tragičnog sukoba su Pietro Benussi, Domenico Damiani i Pasquale (Giachini) Delcaro čija se imena i opis događaja nalazi na spomen ploči. Treba napomenuti kako je i sama ulica u kojoj se spomen obilježje nalazi dobila ime po tome događaju što ukazuje na njegovu važnost kao presedana u istarskoj povijesti, označivši prvi značajniji izljev fašističkog nasilja u regiji. Spomenik je postavljen 1950. što odražava kontinuitet sjećanja na prve žrtve fašizma.

Slika 2 - Spomen obilježje na 16 poginulih partizana, na području Spinuza, podignuto 1946.

Nadalje, na području zvanom Spinuza kod Vodnjana nalazi se spomen obilježje podignuto u spomen na 16 poginulih partizana -mladih Talijana od kojih osam iz Rovinja, jedan iz Bala, jedan iz Italije te četiri čiji identitet nije poznat. Spomenik predstavlja važan simbol sjećanja na talijanske borce koji su streljani od strane nacifašista. Na spomeniku su navedena imena talijanskih boraca, ispod kojih stoji natpis na talijanskom jeziku: "Qui caddero sotto piombo nazifascista 16 combattenti per la libertà" (Ovdje su pali pod nacističko-fašističkom paljbom 16 boraca za slobodu). Ispod tog natpisa stoji datum 13. rujna 1943., koji označava dan kada su se talijanski partizani ubijeni u nacističko-fašističkom teroru. Spomenik je podignut 1. svibnja 1946. g. Također, ispod tih natpisa nalazi se informacija da je spomenik "obnovljen-rinnovato 1996".

Slika 3 - Spomenik na pale borce ii žrtve fašizma iz razdoblja 1941. do 1945., Galižana

Antifašistički spomenik koji se nalazi u Galižani pored Zajednice Talijana "Armando Capolicchio" posvećen je palim borcima i žrtvama fašizma iz razdoblja 1941. do 1945. godine. Spomenik je smješten u centru Galižane te nosi talijanska i hrvatska imena, ukazujući na multietničku prirodu zajednice. Potpis naroda Galižana ispod natpisa "Palim borcima" naglašava zajednički angažman lokalne zajednice u podizanju spomenika te kao podrška i sjećanje Galižanaca na hrabrost i žrtvu svojih sugrađana tijekom rata.

Slika 4 - Spomenik posvećen palim borcima i žrtvama fašističkog terora NOP-a, Peroj, podignut 1956.

U Peroju se nalazi jedinstven antifašistički spomenik koji je napisan na ćirilici. Posvećen je palim borcima i žrtvama fašističkog terora tijekom Narodnooslobodilačke pokreta. Na spomeniku stoji natpis: "U znak zahvalnosti palim borcima i žrtvama fašističkog terora NOP-a, narod Peroja podiže ovaj spomenik." Odmah ispod natpisa nalaze se datumi i godine poginulih ljudi koji su također napisani na ćirilici. Spomenik je podignut 9. rujna 1956. Ovaj spomenik služi kao izraz zahvalnosti naroda Peroja prema palim borcima i žrtvama fašističkog terora tijekom NOP-a, a ćirilično pismo na spomeniku odražava kulturnu i povijesnu vezu s pravoslavnom zajednicom u Peroju.

Slika 5 - Spomenik na pale borce i žrtve fašističkog terora 1941 – 1945 s posebnom naznakom na najtragičniji događaj u povijesti Gajane, Mala Gajana, podignut 1986.

Spomenik koji se nalazi u Maloj Gajani svjedoči o tragičnim događajima tijekom razdoblja 1941-1945. Na spomeniku stoji natpis "Pali borci i žrtve fašističkog terora 1941-1945", ispod kojeg se nalaze imena i godine poginulih. Osim toga, spomenik obuhvaća podsjetnik na specifičan događaj koji se dogodio 27. siječnja 1944., kada je selo okupirano, spaljeno i izloženo svirepom nasilju. Nakon okupacije, od strane njemačkih vojnika, mještani su sljedećeg jutra bili istjerani iz svojih domova te postavljeni na livadu, gdje se već nalazila mrtva tijela, te je na licu mjesta pogubljeno još deset osoba. Nakon čega su njemački vojnici zapalili selo, a deset muškaraca i deset žena

deportirano u koncentracijske logore u Auschwitz i Dachau. Na drugoj strani spomenika nalazi se natpis "Iz njihove krvi rođena je sloboda", ispod kojeg se navode udruge Udruženje boraca Narodnooslobodilačkog rata (UBNOR) Vodnjan, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) općine Pula i SUBNOR općine Rijeka. Spomenik je postavljen 4. srpnja 1986. g.

Slika 6 - Spomen obilježje posvećeno palim borcima Narodnooslobodilačkog rata i žrtvama fašističkog terora, Barbariga, podignuto 2021.

Spomen obilježje koje se nalazi Barbarigi posvećeno je palim borcima Narodnooslobodilačkog rata s natpisom "Palim borcima narodnooslobodilačkog rata" na vrhu. Ispod natpisa, navedena su imena i godine poginulih boraca, zajedno s natpisom "Žrtve fašističkog terora". Pod imenima ubijenih nalazi se izraz "Vječna im slava" ili "Gloria eterna", koji izražava trajno sjećanje i počast tim borcima. Spomen obilježje podigla je udruga antifašističkih boraca Republike Hrvatske u suradnji s općinom Vodnjan, a podizanje se dogodilo u lipnju 2001. godine što ga čini najmlađim spomen obilježjem na području Vodnjana. Ova suradnja između udruge i lokalne samouprave naglašava važnost koju zajednica pridaje sjećanju na žrtve NOR-a i njihovoj borbi protiv fašizma.

Slika 7 - Spomenik stradalima u Drugom svjetskom ratu, Vodnjan, podignut 1964.

Još jedan od spomenika stradalima u Drugom svjetskom ratu nalazi se u Vodnjanu pored Doma mladih. Spomenik prikazuje klasičan prikaz partizana u pobjedonosnoj pozi. Na spomeniku se jasno ističe natpis “Borba za slobodu, mir i socijalizam u jedinstvu i bratstvu“. Spomenik je podignut u listopadu 1964. godine te kao i mnogi drugi spomenici na ovom području oslikava multietničku prirodu Istre kroz dvojezičan natpis. Spomenik je obnovljen i očišćen 2021. g. od strane Grada Vodnjana u suradnji s Udrugom antifašističkih boraca te antifašista Grada Vodnjana. Osim gore navedenog spomenika, također su obnovljeni i antifašistički spomenik u Galižani kod Zajednice Talijana "Armando Capolicchio" te spomenik u Maloj Gajani. Obnova ovih spomenika na području Vodnjana predstavlja važan korak u očuvanju kulturnog nasljeđa, sjećanja na antifašističku borbu kao i važnost očuvanja mjesta sjećanja. Temeljito čišćenje spomenika i obrada slova osiguravaju da spomenik ostane u dobrom stanju i da njegova poruka ostane jasna i vidljiva. Financiranje radova od strane Grada Vodnjana u suradnji s Udrugom antifašističkih boraca i antifašista Grada Vodnjana ukazuje na brigu koju lokalna zajednica pridaje očuvanju spomenika.

Analiziranjem gore navedenih spomenika i spomen obilježja jasno je da dijele zajednički antifašistički diskurs kojim se izražava sjećanje na antifašističku borbu i žrtve fašističkog terora tijekom Drugog svjetskog rata. Većina gore navedenih spomenika i spomen obilježja posvećeni su borcima i žrtvama fašizma. Imenovanje poginulih i datumi njihove smrti dodaju humanu dimenziju tim spomenicima, što može utjecati na osobnije povezivanje s prošlošću i žrtvama. Spomenik kod

Narodnog doma u Vodnjanu, ne sadrži nikakva imena poginulih. Umjesto konkretnih imena, fokus je stavljen na ideju zajedništva i kolektivnog otpora protiv fašizma. Što može simbolizirati širu poruku da su svi oni koji su sudjelovali u antifašističkoj borbi jednako važni i da je njihova zajednička borba nadmašila pojedinačne identitete. Nadalje, većina analiziranih spomenika i spomen obilježja na području Vodnjana nose zajedničku simboliku u obliku zvijezde, što je prepoznatljiv antifašistički simbol. Simbolika zvijezde naglašava njihovu pripadnost antifašističkom pokretu i borbi protiv fašizma. Dok spomenik kod Doma mladih ne sadrži nikakvu zvijezdu već prikazuje 2 partizana u pobjedonosnoj pozi s oružjem koja sugerira trijumf nad neprijateljima i fašizmom.

8. Komemoracije

Nakon analize spomenika s područja Vodnjana, u ovom poglavlju sam izdvojila neke od značajnijih komemoracija koje se događaju uz gore navedene spomenike i spomen obilježja te koja su postala značajna mjesta sjećanja Vodnjanštine. Winter mjesta sjećanja definira kao mjesta gdje se ljudi aktivno uključuju u javne radnje kako bi izrazile svoje zajedničko razumijevanje prošlosti. Kroz fizičku prisutnost spomenika, ljudi dobivaju mogućnost da se osjećaju povezano s prošlim događajima i da zajedno odaju počast stradalima. Kroz različite komemorativne radnje, zajednica se aktivno uključuje u proces očuvanja povijesnog sjećanja te ga prenosi na buduće generacije.

Neki od ovih spomenika u Vodnjanu postala su upravo takva mjesta sjećanja. Njihova prisutnost podsjećaju na događaje i žrtve Drugog svjetskog rata te podsjećaju na važnost i težinu tih povijesnih događaja. Kroz razne komemorativne radnje, poput polaganja cvijeća, paljenja svijeća, održavanja govora, lokalna zajednica aktivno sudjeluje u održavanju živog sjećanja. Jedan od značajnih spomen obilježja u Vodnjanu je svakako onaj u Ulici 16. januar koji predstavlja prvi oružani sukob u Istri u kojem su sudjelovali fašisti te koji je završio smrtnim ishodom. 16. siječnja 1920. karabinjeri i skvadristi izvršili su napad na okupljalište radnika te prilikom kojeg su izravno ili od posljedica ranjavanja stradali Pietro Benussi, Domenico Damiani i Pasquale (Giachin) Delcaro. Spomen ploča na taj događaj postavljena je 1950. g. na mjestu gdje se sukob odvio, nekadašnjoj Radničkoj komori. Od njezinog postavljanja 1950. g. svakog siječnja se polaže vijenac ponad spomen ploče. 2020. obilježena je stota godišnjica na taj događaj. Komemoracija je započela nastupom mješovitog zbora Zajednice Talijana Vodnjana te je potom održao govor Ante Babić iz vodnjanske Udruge antifašističkih boraca i antifašista i predsjednik Zajednice Talijana Livio Belci. Minutom šutnje bila je odana počast poginulima te se u Palači Bradamante nastavilo s obljetnicom gdje su održana predavanja vodnjanske znanstvenice Paole Delton *Vodnjan nakon drugog svjetskog rata* i predavanje dr. sc. Milana Radoševića *Vodnjanska bitka*. Epilog komemoracije bio je da je Vodnjanska bitka prvi službeno organizirani napad fašista na one koji nisu dijelili njihove stavove, bilo da su bili Hrvati ili Talijani. Trojica koji su izgubili život su posredno postali žrtve karabinjerske akcije i nasilnih metoda fašističkog režima.

Kada se govori o spomen ploči iz 16. januara potrebno je napomenuti kako na njoj stoji ime Pasquale Giachin – što je netočno, već je žrtva napada bila Pasquale Delcaro. Na taj je propust u više navrata ukazao dr. sc. Milan Radošević, kao i prilikom javnog predavanja 17. veljače 2023. koje se održalo u Vodnjanu pod naslovom *Vodnjan 16.I.1920.: zora fašizma, sumrak slobode*. Na

tome predavanju otvoreno je i pitanje treba li se prepraviti spomen ploča, na što je Paola Delton upozorila da bi se trebala sačuvati postojeće spomen obilježje, iako sadrži netočno prezime. Napomenula je kako je ploče postavljena prije 73 g. i dio kolektivne memorije grada te da bi se trebalo pored već postojeće spomen ploče postaviti još jednu i tamo navesti ime Pasquale Deltona. U novinskom članku Glasa Istre o Radoševićevom predavanju napisano je kako je i sam dnevnik od 1992. pa sve do veljače 2023. samo zadnje dvije godine navodio točno ime žrtve koje je Pasquale Delcaro.

Nadalje, važna komemoracija koja se odvija svake godine krajem siječnja na području Vodnjan je Dan sjećanja na zločine koji su se dogodili u Maloj Gajani 27. siječnja 1944. g. Prilikom komemoracije u Gajani prisjeća se na fašistički teror kada su Nijemci okupirali i spalili selo. Tada je stradalo 42 mještana, a deset žena i deset muškarac deportirani su u koncentracijske logore Auschwitz i Dachau. 2014. obilježena je 70. godišnjica zločina u Maloj Gajani. Na spomenik u Maloj Gajani vijence su položili predstavnici županijskog i vodnjanskog Saveza boraca i antifašista, Saveza društava Josip Broz Tito te Istarske županije i Grada Vodnjana. Govor je održao tadašnji gradonačelnik grada Vodnjana Klaudio Vitasović i tadašnji predsjednik županijskog Saveza antifašističkih boraca Tomislav Ravnić. Na komemoraciji nastupili su svirači roženica, učenici Osnovne škole Vodnjan te mješoviti zbor vodnjanske Zajednice Talijana. Prilikom obilježavanja komemoracija u Gajani, u više navrata je govor vodio i Anton Ferlin. Anton Ferlin rođen je 1933. te je i sam kao dijete svjedočio tragičnom događaju u Gajani. Kroz svoj život bio je aktivan član Udruge boraca i antifašista, a 2014. uručena mu je Nagrada Grada Vodnjana-Dignano za ukupnu društvenu aktivnost i djelovanje tijekom života, a prvenstveno za doprinos u očuvanju vrijednosti antifašizma.

U Vodnjanu se redovito obilježava i Dan antifašističke borbe, a 2019. je prigodom proslave Dana antifašističke borbe tadašnja predsjednica Republike Hrvatske Kolinda Grabar Kitarović i tadašnji gradonačelnikom Vodnjana Klaudio Vitasovićem, u Maloj Gajni zajedno položili vijenac i zapalili svijeću na spomeniku u počast žrtvama fašizma i nacizma. I ove se godine kontinuirano obilježio Dan antifašističke borbe kojeg su obilježili vodnjanski antifašisti na čelu s Elvisom Marićem i gradonačelnikom Edijem Pastrovicchiom položivši vijence i upalivši svijeće kod spomenika partizanskim borcima kod Doma mladih. Pastrovicchio je u svojem govoru između ostalog, istaknuo kako je trebamo biti glasni kada ukazujemo na društvene nepravde i još glasniji

kada osuđujemo one koji obespravljaju i ponižavaju druge te je uz to pozvao sugrađane da pokažu kako je Vodnjan drugačiji, antifašistički grad, grad tolerancije, grad u kojem su svi dobrodošli.

U ovom kontekstu, Vodnjan pokazuje da njeguje kulturu sjećanja i da ima želju prenositi povijest budućim generacijama. Očuvanjem spomenika, odvijanjem komemoracija, održavanjem javnih predavanja o prošlim događajima te djelovanjem antifašističke udruge potvrđuju se prisutnost kulture sjećanja i svijesti o povijesnom naslijeđu koje se prenosi i njeguje unutar vodnjanske zajednice. No, treba napomenuti kako je za održavanje kulture sjećanja i komemoracija Vodnjanštine ipak ponajprije zaslužna zajednica građana koja djeluje u Udruzi antifašističkih boraca i antifašista Grada Vodnjana koji svojim djelovanjem utječu na svijest mlađih generacija o povijesnim događajima koji se više nikad ne smiju dogoditi.

9. Zaključak

Na temelju analize antifašističkih spomenika i komemoracija na Vodnjanštini, jasno je da povijest Istre i njezina borba za slobodu tijekom Drugog svjetskog rata ostavljaju snažan trag u kulturi sjećanja ovog područja. Povijesna pozadina Istarskog poluotoka, posebno tijekom razdoblja pod talijanskom okupacijom i Drugoga svjetskog rata, oblikovala je temelje za antifašistički otpor i memorijalizaciju. Aleide Assmann u svojem eseju *Four Formats of Memory* bavila se kulturom sjećanja te je istaknula važnost individualnog, društvenog, političkog i kulturnog sjećanja. Na primjeru Jugoslavije vidjeli smo značaj u razumijevanju dinamike kolektivnog i političkog sjećanja prilikom razvoja nacije te kako se povijest može reinterpretirati i instrumentalizirati u svrhu političkih ciljeva.

Za vrijeme Jugoslavije spomenička baština u zemlji bila je povezana s antifašističkom borbom i socijalističkom revolucijom iz Drugog svjetskog rata. No, njenim raspadom došlo je i do uništenja i zanemarivanja većine tih spomenika. Iznimke takvih radnji bile su Istra, Gorski Kotar i Kvarner, gdje su se spomenici sačuvali ili obnovili. Nikola Vojnović je u svojem radu *Materijalna baština antifašizma u Istri kao temelj razvoja memorijalnog turizma* identificirao je 167 materijalnih spomenika i lokaliteta povezanih s antifašističkim pokretom i borbom. Veći broj spomenika iz Drugog svjetskog rata može se objasniti intenzivnim povijesnim događajima i oružanim sukobima protiv fašizma. Najveći broj materijalne antifašističke baštine u Južnoj Istri nalazi se u gradu Puli gdje se nalazi 51 spomenik i lokalitet što čini 30,5% svih spomenika.²⁵ Iako, Pula posjeduje najviše antifašističke baštine važni spomenici i mjesta stradanja Južne Istre nalaze se i u Vodnjanu poput spomena na prvi oružani sukob s fašistima u Istri kao i spomen na Malu Gajanu.

Ovi spomenici igraju ključnu ulogu u očuvanju kolektivnog sjećanja na prošlost. Jay Winter bavio se pojmom mjesta sjećanja, opisavši ga kao fizičko mjesto gdje se održavaju komemoracije i gdje se prošli događaji aktivno prenose budućim generacijama. Spomenici postavljeni na Vodnjanštini postali su takva mjesta sjećanja i odražavaju duboku kulturu sjećanja u Vodnjanu. Kroz redovite komemoracije i aktivno sudjelovanje lokalne zajednice, Vodnjan ne čuva samo povijest već i gradi put prema boljoj budućnosti utemeljenoj na ljudskim pravima, jednakosti i antifašizmu.

²⁵ Vojnović, N. (2023). *Materijalna baština antifašizma u južnoj Istri kao temelj razvoja memorijalnog turizma*, 11.

Literatura:

Assmann, A. (2004). *Four formats of memory: From individual to collective constructions*. U: *Cultural memory and historical consciousness in the German-speaking world since 1500. Paper form the conference 'The fragile tradition', Cambridge 2002* (Vol. 1, p. 19). Peter Lang 2004.

Banco M. (2017). *Vodnjanština od 1900. do 1945., Vodnjan – grad priča*, Vodnjan-Dignano 2017

Banovac, B. (2006). *Etničnost i regionalizam u Istri: povijesni rakurs i suvremeni kontekst*. Migracijske i etničke teme, 267-288.

Barić, N. (2001). *Oružane snage talijanske Socijalne Republike (rujan 1943.-travanj 1945.)*. Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, 147-165.

Delač, D., & Šimunković, M. (2013). *Sjećanje je borba: spomen obilježja Narodnooslobodilačke borbe i revolucionarnog pokreta na području grada Zagreba*. Savez Antifašističkih Boraca i Antifašista Reppublike Hrvatske.

Despot, I. (2017). *Kultura sjećanja na primjeru opsade Sigeta i seljačke bune*. Povijest u nastavi, 63-78

Diklić, M. (2011). *Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 223-242.

Dobrovšak, L. (2022). *Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću*. Povijest u nastavi, 83-108.

Dukovski, D. (1998). *Fašizam u Istri 1918. – 1943*, Pula

Horvatinčić, S. (2013). *Prijedlog modela problemske analize spomeničke plastike iz razdoblja socijalizma*. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 217-228.

Horvatinčić, S. (2015). *Spomenik, teritorij i medijacija ratnog sjećanja u socijalističkoj Jugoslaviji*. Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi, 32-59.

Lazović, G. (2019) *Povijesna tragika Istre i međunarodna politika: Politička sudbina Istre u razdoblju od 17. do 20. stoljeća u svjetlu realističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Družba "Braće Hrvatskoga zmaja"

Pavlaković, V. (2020). *Memory politics in the Former Yugoslavia*. Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, 9-32.

Pekica M. (2017) XIX. Stoljeće, *Vodnjan – grad priča*, Vodnjan-Dignano 2017

Radošević, M. (2022). *Geneza antifašizma u Istri: Fašističko nasilje spram radničkog i hrvatskog nacionalnog pokreta na Puljštini 1920.*, Zagreb: srednja europa

Tenenboim-Weinblatt, K., & Baden, C. (2016). *Collective memory*. The international encyclopedia of political communication, 1-6.

Vlahov, D., Jelinčić, J., & Brajković, A. (1986). *Izvori za povijest radničkog, socijalističkog i komunističkog pokreta u Istri u Historijskom arhivu u Pazinu*. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 225-234.

Vojnović, N. (2023). *Materijalna baština antifašizma u južnoj Istri kao temelj razvoja memorijalnog turizma*. Geoadria, 46-75.

Žerjavić, V. (1997). *Koliko je osoba iselilo iz područja pripojenih Hrvatskoj i Sloveniji nakon kapitulacije Italije i Drugog svjetskog rata*. Časopis za suvremenu povijest, 147-153.

Winter, J. (2010). *Sites of memory*. U: *Memory: Histories, theories, debates*. Fordham University Press, 312-324.

Novinski izvori:

Attinianum, Vodnjan, 1.3.2013.

Attinianum, Vodnjan, 2.8.2014.

Attinianum, Vodnjan, 1.2.2015.

Attinianum, Vodnjan 2.8.2019

Attinianum, Vodnjan, 1.2.2020.

Glas Istre, Pula, 19.2.2023.

Glas Istre, Pula, 23.6.2023.

Slike:

Preuzete iz osobne zbirke.